

Grevy, Carlo (1998): Virkelighed, metaforer og tolkning.
Tidsskrift for sprogpsykologi, 1, side 3-19.

Virkelighed, metaforer og tolkning¹

af Carlo Grevy

Metaforer får en stadig større plads i såvel sprog- som litteraturvidenskaben. Det er historisk interessant, at f.eks. Murry i 1927 kunne skrive:

“Discussions of metaphor - there are not many of them...” (Murry, 1931 s. 1)

og Henle i 1959:

“There is little new to be said on the subject of metaphor. It has been discussed from ancient time to the present and on the whole there has been a rough agreement.” (Henle, 1959 s. 173).

Diskussionerne og teorierne om, hvad metaforer er, har til omkring 1960'erne lavstatus og foregår uden de store følelsesladede udbrud og uden de store teoretiske armbevægelser. Efter at Richards får sagt noget om, at en af de værste antagelser om metaforer er, at de er specielle og exceptionelle i sprogbruget, og at de er en afvigelse fra den normale sprogbrug, kommer der gang i drøftelserne (Richards, 1965 s. 90). Metaforenes betydning ændrer sig dermed fra at være et perifert litterært begreb til at være et begreb af essentiel betydning for forståelse af sprog og litteratur, ja for forståelse af virkelighed generelt.

Ser vi på brugen af metaforer i dagligdagen må vi konstatere, at vi anvender mange af dem. Ikke blot anvender vi mange metaforer - men i forhold til tidligere bruger vi andre måder at gøre det på. Som jeg tidligere har været inde på i *Tidsskrift for Sprogpsykologi* 3/3 (Grevy, 1997a), har vi i stort omfang karakteriseret os selv og vores medmennesker via denne erfaring: man kunne f.eks. være en snu ræv, en klog ugle, en gris, et svin, en hejre eller en sild. Dette at betegne *mennesker* som *dyr*, enten direkte eller indirekte er faktisk en af de typiske måder at bruge metaforer på, som i dag er mest udbredt. Vi så også en anden typisk måde at anvende metaforer på, som ikke er så markant som animeringen af mennesker, nemlig at vi karakteriserer ting og andre teknologiske produkter via menneskelige egenskaber.

Disse ændrede måder at anvende metaforer på vedr. kategorier som *mennesker*, *dyr* og *ting*, er typiske, og årsagerne skal naturligvis findes i vores ændrede forhold til disse kategorier; de skal forklares ud fra vores forandrede forhold til natur, teknologi og til os selv. Det er min antagelse at de her

nævnte kategorier hænger tæt sammen med det vi kalder virkelighed. I drøftelserne af hvad virkelighed er, trænger metaformerne sig stadig mere på, og det gør de, fordi de peger på de brud, der sker i vores kategoriske opfattelse af verden. Det, der sprogligt kan sammenstilles i dag (f.eks. *ting* og *mennesker*) har ikke tidligere kunnet sammenstilles på samme vilkår. Nye teorier om metaformer har derfor i stort omfang afløst ældre - bl.a. fordi det, som vi kalder virkelighed, har forandret sig radikalt, og fordi de ældre metaforteorier med deres sprogopfattelse ikke har kunnet begribe dette ny.

I TFS 3/3 beskrev jeg hvordan metaformer hænger sammen med måder at opdele virkelighed i kategorier som mennesker, dyr og ting på samt hvordan bestemte typiske metaformer er med til at problematisere visse størrelser (f.eks. mennesket). Jeg vil i det følgende se på 1) tendenserne i metaforforskningen i dag, 2) hvorfor metaformer skal forstås som relative betegnelser 3) hvordan brugen af bestemte typiske metaformer kan ses som kulturelt betingede udtryk, 4) hvordan det går med metaforteorierne, herunder specielt de litterære udgaver og 5) hvordan menneskebilledet ser ud i dag.

Tendenser i metaforforskningen

I min måde at betegne nogle teoretiske tendenser i metaforteorierne vil jeg følge Friedrich. Han indfører to begreber til at betegne yderpunkter i metaforopfattelser: tendensen til at maksimere metaformens betydning samt tendensen til at minimere deres betydning (Friedrich, 1991 hhv. s. 43 og s. 47). Minimeringstendensen ser metaformer som blot én af mange troper, altså en lille brik i et meget større tropologisk system, en del af den verden, som vi kender som poesien. Herhjemme er Albeck og Rask eksempler på denne tendens (Albeck, 1939; Rask, 1995). Også Løgstrup plæderer for en metaforforståelse i snæver forstand (Løgstrup, 1995 s. 74). Man kan sige, at den klassiske retorik og det sprogsyn, den har, er et udtryk for minimeringstendensen. I det klassiske sprogsyn er verden til stede uafhængigt af mennesket. Ordene bruges til at benævne genstandene i verden med, en verden, som kan begribes som *den er*. Derfor bliver metaformer - og de andre troper - *særegne, ualmindelige, specielle* måder at betragte verden på, måder, der går ud over det rent benævrende, en *finurlighed, en ornamentik, en stilistik*. Ifølge minimeringstendensen får man herved samtidig plæcret litteraturen og poesien i sit eget særlige rum, afgrænset fra verden og hverdagen.

Ifølge maksimeringstendensen ser man omvendt metaformer alle steder. Richards skærer selv igennem og tager afstand fra retorikkens opfattelse af metaformer som "a sort of happy extra trick" (Richards, 1965 s. 90) og klassi-

ficerer det som et *omnipotent* princip i almindelig tale og i sproget generelt (Richards, 1965 s. 92-93). Black og Lakoff & Johnson er skikkelser, der har markeret sig i maksimeringstendensen. Jeg har her ikke mulighed for at drøfte detaljerne i de forskellige teoretiske retninger, men kan henvise til Jørgensen (1994), Johannsen (1996) og Grevy (1984) (se evt. Black (1955) Johnson (1981), Lakoff & Johnson (1980, 1981)², Lakoff (1990)). Metaformer drøftes i dag ikke kun af lingvister og litterater, men også af bl.a. antropologer, psykologer og filosoffer.

Metaformerne får via maksimeringstendensen afgørende betydning for den måde, som vi tænker og handler på og bliver afgørende for liv og død: ja metaformer kan sågar slå ihjel, som Lakoff påpeger i sin analyse af den metaforiske sprogbrug under Golfkrigen (Lakoff, 1992). Generelt kan man sige, at metaformerne er aktive inden for alle områder af vores liv og sprog (jf. Lundquist, 1995 s. 42). Metaformerne får f.eks. betydning for, hvorledes vi oplever grundbegreber som f.eks. kærlighed, liv og tid. F.eks. proklamerer antropologen Beck at

"The use of metaphor is a fundamental aspect of human communication process. More importantly, metaphors play a vital role in the fine tooling of the concept that governs our communal life." (Beck, 1978 s. 83)

Lakoff & Johnson er i dag centrale i drøftelsen af metaformerne, men ser vi på flere af Lakoffs & Johnsons ideer, vil vi kunne finde spirene til dem hos andre (f.eks. Reddy (1995, 1. udg. 1979) og Embley (1966), især kapitlet "Metaphor in everyday speech, s. 27-44). Deres styrke er dog, at de har sammenfattet meget af det forudgående materiale og selv lavet grundlæggende undersøgelser af metaformers brug.

Jørgensen noterer sig, at "studiet af metaformer" siden midten af 1960'erne er accelereret voldsomt. Også Friedrich (1995, s. 48) henviser til en bibliografi om metaformer på hele 484 sider - og den starter i 1970! (Noppen m.fl., 1995). I MLA-bibliografien finder man tilsvarende 4000 henvisninger - og den går tilbage til starten af 1980'erne). Der er næppe tale om én studie, for det er ikke det samme metaforbegreb, de forskellige forskere beskæftiger sig med. Det er snarere bestræbelser fra forskellig side på at nå til en erkendelse af, hvad disse metaformer, som alle snakker om, er. Bestræbelserne på at definere og afgrænse metaforbegrebet sker ud fra vidt forskellige videnskabelige retninger og ud fra vidt forskellige videnskabelige grundsyn. Forskningen kan forekomme uoverskuelig, men netop derfor bliver det relevant at tale om hhv. maksimerings- og minimeringstendens.

Aristoteles skrev:

“Metaphor consists in giving the thing a name that belongs to something else.” (Aristoteles, 1952, s. 1457b)

Det er et spørgsmål, hvorfor vi ikke blot kan stille os tilfreds med denne definition, men derimod skal debattere bl.a. dette “at give noget et navn” og “at tilhøre noget andet”. Sagen er, at det at benævne noget ikke er så ligetil - og det at fastlægge, hvad “noget andet” er, er problematisk. Der er gjort mange forsøg på at konkretisere problemet ved at analysere mønstrekskemppler som “Peter er en ræv” eller “George er en ulv”, men det er tvivlsomt, om afgrænsningen af metaforer således kan holdes nede på sætningsniveauet. Ricoeur peger på noget centralt, når han siger:

“Kort, en metafor fortæller os noget nyt om virkeligheden.” (Ricoeur 1979 s. 172)

Hvis metaforen er en ikke-bogstavelig ytring, og den kan sige noget om virkelighed, kan virkelighed ikke forstås i sig selv men må tolkes. Det er med vilje jeg her ikke skriver om virkeligheden; jeg holder mere af det ubestemte virkelighed, for som Zinkernagel skriver:

“Måske afskaffer vi virkelighed ved at betragte virkelighed som noget bestemt.” (Zinkernagel: Virkelighed, 1988 s. 16 f., citeret efter Qvist, 1995)

Metaforerne kan derfor fortælle os noget om virkelighed - eller mere præcist: den måde mennesker anvender metaforer på i konkrete situationer siger noget om deres virkelighed og den måde, som de fortolker virkelighed på. Når vi drøfter metaforer, drøfter vi ikke alene hvordan sætninger konstrueres og giver mening - vi drøfter virkelighed. Og det er i dette sagsforhold, at vi skal finde årsagen til den accelererede drøftelse af metaforbegreberne. Det, som vi kalder virkelighed, har forandret sig, og det har det i det omfang metafordiskussionen har accelereret siden 1960'erne. Jeg mener, at i hverdagens sprog har brugen af metaforer ændret sig, og i litteraturen har en tilsvarende forandring fundet sted. Der er en tendens til at brugen af metaforer i det daglige sprog trænger sig på, på en ny og anderledes måde i sprogbrugernes bevidsthed. Det er i denne tendens, jeg vil tage udgangspunkt, i min drøftelse af hvordan de skal forstås. Når metafor-drøftelserne accelererer, skal det også ses på baggrund af den generelle udvidelse af metaforbegreberne: med ét er metaforer ikke længere noget litteraterne har for sig selv. Metaforbegreberne trænger sig på så at sige

udefra og ind i den litterære diskurs. Metaforbegreberne får via maksimeringstendensen noget at gøre med virkelighed generelt, og metaforbegreberne får herved større betydning og bliver et emne flere må tage stilling til. Faglige brydninger bliver tydeligere, når maksimeringstendensen gør sig gældende.

Kategorier og virkelighed

Dybset set hænger metaforer sammen med den dominerende tankegang - og dermed begrebsliggørelse - der er i et samfund. Undersøgelser af hvad metaforer er bliver derfor problematiske, i det omfang de knytter an til eksempler hevet ud af enhver sammenhæng. I mange af metaforteorierne er der en tendens til at tro, at det er ens egen måde at opdele og kategorisere på, der gælder, hvorved man glemmer de sammenhænge, man selv er afhængig af. Metaforer skal derimod ses i perspektiv.

Jeg vil derfor gerne argumentere for et relativt metaforbegreb: om noget er metaforisk - eller ikke - skal ses i forhold til den pågældende diskurs, ytringen indgår i. Dette synspunkt har nogle konsekvenser for, hvad vi kan sige om sproget og om virkelighed. Det er kendt, at litterær erkendelse kan være metaforisk - men at sågar grundlæggende naturvidenskabelig erkendelse også kan være det, det er relativt nyt (se f.eks. Ortony, 1996). Men en sådan videnskabelig erkendelse er ikke absolut, om end den kan være mere stringent:

“Scientific statements may seem literal because they can be more uniformly and precisely interpreted, and more readily judged true or false; but that is not because they are less metaphorical than other statements, but simply because science is a more orderly system of metaphors than occurs in poetry or in common speech.” (efter McCloskey, 1964 s. 217, der citerer M. J. Adler)

Tolkninger af virkelighed i en naturvidenskabelig diskurs bliver således ikke mere sand i absolut forstand - den bliver blot mere koncise inden for sit eget sprog end f.eks. hverdags sproget er. Som Mac Cormac påpeger ud fra sine analyser af metaforer i dels primitive kulturer dels i videnskabeligt sprog forholder det sig sådan, at selv om naturvidenskaben tror den har opnået forklaringer på højeste niveau, er dette blot en pendant til det primitive menneskes tilsvarende myte (se Mac Cormac, 1976 s. xv).

Vi må acceptere, at vi ser virkelighed forskelligt. At vi alligevel ofte

forstår hinanden skyldes, at vi har erfaringer fra det samme fællesskab. Inden for det enkelte sprogfællesskabs grænser eksisterer der en vis forståelse mellem sprogbrugerne. I det omfang de indgår i et fællesskab, socialiseres på samme fælles betingelser og læser den samme litteratur etc., vil forankringen i dette fællesskab styrkes. I den vestlige verden er der også tale om kulturelle fællesskaber, der indebærer, at landenes befolkning indbyrdes forstår hinanden bedre end f.eks. et vestligt og et ikke-vestligt land gør. Et blik på mange af Lakoffs & Johnsons basismetaphorer afslører hurtigt, at de ikke er helt oversættelige. Der er mellem de vestlige lande ikke overensstemmelse mellem de kategorier, som man anvender og derfor heller ikke mellem metaformerne. Rasmussen påpeger f.eks. en række forskelle mellem den engelsksprogede kærlighedsmetaforik, som Lakoff & Johnson gør rede for, og en særlig dansk udgave, som er baseret på de fire elementer (Rasmussen, 1993). Han tager udgangspunkt i kærlighedsopfattelsen hos bl.a. Lakoff & Johnson (1980) og Lakoff (1990). Den forskel, der eksisterer mellem to landes sprog bliver således principiel uoversættelig, da den omgivende kontekst - og dens kategoriske system - ikke kan flyttes med. Det er ikke altid muligt at oversætte sammensatte udtryk, ordsprog, talemåder - og metaforer.

Med det relative metaforbegreb følger derfor en relativ opfattelse af virkelighed: virkelighed skal altid tolkes. Virkelighed kan ikke erkendes i sig selv eller som Ackerman udtrykker det "we cannot describe the way the world really is" (Ackerman, 1975 s. 191). Det vi forstår ved virkelighed er altid båret oppe af det kategoriske sproglige system, der veksler med den enkeltes erfaring og kulturtilhørsforhold.

Det er en overvurderet betragtning, at virkelighed kan erkendes fuldt og helt via sproget - også det såkaldt bogstavelige. Løgstrup slår således til lyd for en sprogopfattelse, der er i stand til at give udtryk for hvad som helst:

"Men der er ingen grænser for de betydninger og meninger, vi kan give udtryk for. Så grammatisk overskuelige de sproglige normer og konventioner er, så uoverskuelig er de erkendelser, indsigter, visioner, drømme og oplevelser, som vi, og først som sidst digteren, kan give udtryk for med de samme sproglige normers og konventioners sætninger og ord." (Løgstrup, 1995 s. 35)

Men sproget har sine begrænsninger - både i dets bogstavelige og dets metaforiske anvendelse. Det bogstavelige sprog har sine begrænsninger og netop metaforer giver os mulighed for at ytre os om betydninger og

meninger, som det begrænser os i. Meget erkendelse er faktisk ikke sproglig, hvilket man indser, hvis man forsøger entydigt f.eks. at beskrive et andet menneskes ansigt, eller tænker på hvad man gør, når man skal stå på ski. Meget personlige oplevelser, f.eks. af spirituel art, kan være vanskelige ja umulige at sprogliggøre, da der ikke er udviklet et fælles sprog, en diskurs, det kan udfolde sig i. Ortony formulerer det således, at det ikke er pga. et emnes natur, at det ikke vil kunne beskrives. Det er nærmere sådan, at sproget er indrettet sådan, at emnet ikke er muligt at udtrykke (jf. Ortony, 1975 s. 49). Mac Cormac berører også den ikke-sproglige forståelse og taler om at vi har nonverbale begreber vedr. f.eks. følelser og forestillinger/billeder (Mac Cormac, 1985 s. 128 ff.).

Vi begriber verden både via metaforisk og bogstaveligt sprog. Metaformerne hjælper os i stor grad med at få fat i megen af den billedlige viden, som det bogstavelige sprog ikke har mulighed for at få fat i. Det betyder ikke, at det bogstavelige sprog har en særstatus i forhold til det metaforiske. Det er snarere omvendt. Bogstaveligt sprog må ikke overvurderes i sin evne til at begribe verden. Som Wittgenstein har gjort os opmærksom på i sine analyser af forskellige begreber er vores begreber meget åbne og ikke fastlagte. Han taler om det problematiske ved at idealisere begreberne og deres betydning og om, at vi snarere kan forstå sproget ved at betragte de familiemæssige ligheder mellem dem (Wittgenstein, 1995, f.eks. s. 66 ff. og s. 77). F.eks. undersøgte han begrebet *spil* og fandt, at der ikke kunne opstilles en række fælles egenskaber, som alle disse spil havde (lidt den samme skæbne lider metaforbegrebet jf. Beck, 1978 s. 83). Vores forståelse af virkelighed er derfor ikke så fast som begreberne måske får os til at tro - og i vores hverdag får vi problemer, hvis vi tror at begreberne er entydige størrelser. Tænk her blot på den verserende medieopmærksomhed på problemerne om hvornår en mobil-telefon er bærbar og hvornår en flaske er en dunk'. Begreberne er faktisk åbne, og denne åbenhed har den fordel, at folk kan tale sammen, selv om de ikke har præcis de samme fælles erfaringer og begreber. Som Ortony formulerer det:

"If there is any sense in maintaining that words have fixed meanings it can only be that independent of context they relate to their prototypical non-linguistic counterparts" (Ortony, 1975 s. 46)

Til trods for den åbenhed, som Wittgenstein påpeger at ord har, og til trods for den ikke-fastlåste betydning, som ord har ifølge Ortony, vil ikke alt kun-

ne udtrykkes. For at kunne udtrykke den ikke-sproglige erfaring - som kan være af emotionel, narrativ eller f.eks. billedlig art - kan vi tage metaforerne til hjælp. Netop via metaforerne forstår vi i det hele taget noget, idet vi overfører viden fra et område, som vi er fortrolige med, til et nyt og ukendt. Vi tager en andel af et område, som vi emotionelt, erfaringsmæssigt, oplevelsesmæssigt, følelsesmæssigt eller forstandsmæssigt er fortrolige med - eller har en fornemmelse af, at vi er fortrolige med - og overfører denne på det ny emne: vi har brugt en metafor, og vi har sat virkelighed på sproglig form.

Metaforer og kulturforskelle

Andre kulturer, der har andre måder at inddele virkelighed på, har også andre metaforer. En metafor i en anden kultur, i et andet sprogfællesskab, i en anden diskurs eller i en anden kontekst, bruges til at fortælle noget andet, end i vores.

Lakoff gør opmærksom på, at titlen på hans bog *Women, fire, and dangerous things* er inspireret af en kategori - nemlig *balan* - i det australske aboriginale sprog *dyrhal*, som indeholder begreberne kvinder, ild, farlige ting, nogle ufarlige fugle og nogle specielle dyr (Lakoff, 1990 s. 5). I denne verden ville det f.eks. ikke være metaforisk at sige til sin kæreste, at hun er et vilddyr. Pga. kategoriseringen sammen med ild og dyr sættes hun ikke i lyset af noget nyt. Omvendt ville ytringen på dansk kunne sige ganske meget metaforisk.

Foucault gør opmærksom på, hvordan man i en gammel kinesisk encyklopædi kategoriserer dyrene i begreber som f.eks. *dem, der tilhører kejseren - de tamme - pattegrise - løse hunde* mv. Hos de sprogbrugere, der anvendte en sådan opdeling af dyrene, kunne det evt. være en god metafor at sige "kejseren ejer en gris" eller "den hund er tam" (efter Pesmen, 1995 s. 224). Pga. kategoriseringen her ville man med ytringerne netop sige noget nyt. Tilsvarende betyder et meget lille kategorisk skel mellem bestemte aber og mennesker i Japan (jf. Ohnuki-Tierney, 1995), at man ikke ville få meget ud af at sige f.eks. "Peter er en abe". Afstanden er for lille mellem de to begreber, endda så lille, at selvopfattelsen her hænger meget tæt sammen med abebegrebet. Det, som vi har mulighed for at sige metaforisk, får betydning for, hvordan vi oplever sammenhænge, forstår noget og erkender.

Vores kultur - hvor f.eks. dyrene er darwinistisk kategoriseret - adskiller sig i forhold til de mere primitive kulturer ved at have et fintmasket kategorisk net for næsten alt i denne verden. Som Rischel skriver:

"I den vestlige kultur har man villet indordne alt i et filosofisk system, og så har man villet registrere alt og ordne det systematisk. Det sidste kræver umådelig megen viden om globale forhold. Det er ikke tilfældigt, at man først for et par hundrede år siden med virkeligt held gik i gang med en udtømmende og systematisk nomenklatur inden for zoologien og botanikken, og vel at mærke en nomenklatur, der skal være uafhængig af arternes forekomststeder og eventuelle praktiske anvendelse, og endda helst uafhængig af overfladiske, men ikke basale ligheder mellem arterne." (Rischel, 1995 s. 41-42)

Denne opdeling og kategorisering - ud fra abstrakte og mere oplevelsesfjerne vurderinger - er gennemgribende. Opdelingerne i f.eks. dyr og mennesker, i pattedyr og fisk er ikke kun noget biologer foretager sig. Selv i folkeskolen ved enhver elev, at en hval ikke er en fisk.

Kulturforskelle illustrerer fint, hvorfor metaforer skal sættes i perspektiv. Men også inden for rammerne af et samfund som vores eget sker der ændringer, der betyder, at vi kan tale om forandringer i den måde, man bruger metaforer på - om end de ikke er så tydelige som de her viste.

Erkendelse og litterære metaforer

Når man taler om metaforer, skal man samtidig identificere den diskurs, der konstituerer dem. Metaforer eksisterer ikke per se men i kontekster bl.a. konstitueret af kategoriske systemer og tilhørende dominerende tankegange. Det gælder også den litterære diskurs. Et væsentligt spørgsmål, der præger drøftelserne om metaforer, er, hvordan mennesker forstår hinandens metaforer (se f.eks. Kronfeld, 1980 s. 14). Jeg har her søgt at give svaret: metaforen skal ses i perspektiv. Metaforer kan også kun siges at bruges af sprogbrugere, der f.eks. ikke lider af forskellige sproglige forstyrrelser, men derimod har evnen til at forstå, hvornår sproget bruges på metaniveau (jf. Henle, 1972 s. 12 - se også Kittay, 1984 s. 155-156). Også i litterære og poetiske sprogbrug forstår man metaforene ud fra den sammenhæng og tradition, de anvendes i. Forstår man ikke denne tradition, er man ikke i stand til at skelne mellem niveauer, og så forstår man ikke teksten.

Såvel i det litterære som i det daglige sprogbrug bruger man sproget til at forsøge at forstå sammenhænge og til at erkende. Metaforerne får en central rolle i erkendelsen begge steder. Fenolosa skriver:

"Metaforen, naturens afslører, er selveste substansen i poesi." (efter Bredsdorff, 1996 s. 50)

Men metaforer er ikke alene naturens afslører; den afslører i høj grad også forholdet mellem mennesket og naturen. Forældede opfattelser som:

"It is literature that keeps language correct as well as expressive, not the patois of our daily talk." (Embler, 1966 s. 33)

ser vi ikke mange af mere. Dagligsproget er ikke plump, men metaforisk og arnestedet for kreativiteten og forståelsen af nye relationer mellem mennesker og omgivelser. Det bliver med en forståelse af metaforers grundlæggende betydning i sproget generelt - maksimeringstendensen - at vi må se dagligsproget som det primære: poesien og litteraturen læner sig blot op ad de erfaringer, der er gemt her, såvel i dens udtryk som i dens indhold.

Poesi og litteratur på den ene side og dagligsproget på den anden kan virke positivt ind på hinanden - de må ikke ses som værende i hver deres afrikke. Som Lakoff & Turner konkluderer:

"Poetry, through metaphor, exercises our minds so that we can extend our normal powers of comprehension beyond the range of the metaphors we are brought up to see the world through." (Lakoff & Turner, 1989 s. 214)

I vores hjemlige litterære metafordebatter ses dog en tendens til at fastholde, ja sågar søge minimeringstendensen. Nielsen føler sig således irriteret og er afvisende, både over for den form, såvel som det indhold, maksimeringstendensen af metaforbegræbet antager i en artikel (Johnson, 1993) og mener at Johnson intet aner om kunstnerisk erkendelse og modernismens sproglige indsigter (Nielsen, 1993 s. 47). Og i en gengivelse af den kognitive semantik får vi f.eks. at vide, at dens mål er, at "undersøge hvorledes vore hoveder fungerer..." (Lyngsø, 1993 s. 54), uagtet at bevidsthed og oplevelse iflg. den kognitive semantik vedrører forhold mellem mennesker og omverden, og ikke kan lokaliseres til et bestemt sted. Det er en fremstilling som ikke får os bort fra minimeringstendensen herhjemme. I den nyligt udkomne *Billed-sprog* (Hansen & Holmgaard, 1997) hægter man sig i første omgang på maksimeringstendensen og taler om hvorledes metaforer organiserer vores omverden - men trækker samtidig minimeringstendensen ned over metaforen via retorikken (jf. titlens: *og andre troper*). Bredsdorff skriver:

"Det er min påstand at Aristoteles havde mere ret end man har villet give ham på det sidste, så meget ret at det væsentligste i hans analyse kan bruges helt ind i

modernismens måde at bruge metaforen på, og navnlig Henrik Nordbrandts." (Bredsdorff, 1996 s. 55)

Man kan her sige, at hvis argumentet for at inddrage Aristoteles' metafor-synspunkt er, at det passer fint til en litterær diskurs, så risikerer man at etablere et aflukke, hvor betingelserne for erkendelse er nogle ganske andre end i den øvrige verden. Det har den risiko, at den litterære tekst kommer til at tolkes per se - men ideen var vel, at den også skulle pege tilbage til det liv, der leves af konkrete mennesker. Forståelsen af metaforer har efter min mening mere glæde af at etablere sig på et grundlag, hvor såvel den primære hverdags-erkendelsesinteresse som den litterære erkendelsesinteresse tilgodeses.

Minimeringstendensen sætter ikke kun den sprogteoretiske tilgang til metaforbegræbet ud på sidelinien. Litteraturen risikerer herved selv at komme ud på sidelinien: et rum afskærmet og uden forbindelse med virkelighed. Med tanke på Murrays *der er ikke mange droftelser af metaforene* og Henles *der er meget lidt nyt at sige om metaforene* vil jeg karakterisere den litterære metafordebat: begge udsagn passer fint, måske dog med den modifikation af Henles udsagn, at der herhjemme også synes at være en tendens til ikke at ønske at sige noget nyt.

Med tanke på at virkelighed måske ikke kan erkendes i sig selv, vil jeg antyde, at vores erkendelse er litterær, og at enhver er sin egen tolker eller læser af virkelighed. Poesien og litteraturen har måske større betydning for vores erkendelse end vi umiddelbart tror - men det er i vores daglige sprogbrug, at den er altdominerende. Det er ikke sådan, at vi primært lærer af poesien og litteraturen. Det er derimod sådan, at digteren bygger videre på og benytter sig af de metaforer, som vi anvender i dagligdagen. Vi har mange sproglige vaner, rutiner, konventioner og bruger metaforene, når vi tænker på nye måder, er innovative og i bevægelse. Metaforene ændrer vores syn på os selv og på en måde, som vi ikke altid umiddelbart vil erkende. Bevidstheden om metaforene giver os mulighed for at ændre på dem, på vores sprogbrug og dermed på vores virkelighed. Uden metaforer var verden *éndimensional*. Det er metaforene, der giver virkelighed *dimensionalitet*.

Menneskebilleder og metaforer

Metaforens generelle evne til at puste liv i vores forståelse gælder naturligvis også for menneskebilledet. Via metaforene pustes der forståelse ind i alle begreber, der får rum, dybde og dimensionalitet, hvorved vi kan forstå begreberne og dermed orientere os i dem.

I den vestlige verden hænger metaforbegrebet også sammen med vores kultur. Den abstrakte opfattelse, som vi har af virkelighed, og som er slået igennem også i hverdagens sprog, kan man passende kalde *reduktionistisk*. Vores sprog - og dermed vores kultur - er gennemsyret af kategoriske inddelinger, der er styret af abstrakte vurderinger og styret af mangel på konkret og oplevelsesmæssig sammenhæng. Det er min antagelse, at denne reduktionistiske måde at opleve virkelighed på er skærpet de sidste 30-40 år, og at det er den, der giver grobunden for ændrede måder at bruge metaforer på. Netop det at vi i den vestlige verden kategoriserer begreber, opdeler dem i umage par, i inkommensurable størrelser, er betingelsen for at vi kan siges at bruge metaforer. Kun i en verden, hvor begreberne er adskilte med vandtætte skodder (som f.eks. dyr, mennesker, ting og abstrakte størrelser er) kan det siges at sproget bruges metaforisk, når sådanne begreber sammenstilles. Der skal i sprogbrugerens bevidsthed være en opfattelse af at begreberne er markant forskellige og adskilte - ellers vil de ikke blive opfattet som metaforiske, når de sammenstilles. Hvis forskellene bliver for små forsvinder vores opfattelse af, at det er metaforisk, som Sapir pointerer med et citat:

"It is uninformative to say that the lion is a tiger. It is even not very good to say that the tiger is the lion of India." (Sapir, 1977 s.6; Sapir citerer Deese)

Hvis der ikke er afstand nok mellem de to sammenstillede begreber, vil der sågar være mulighed for at begreberne anvendes synonymt. Jeg vil formulere det sådan, at hvis afstanden ikke er tilstrækkelig stor, vil ytringen ikke være en metafor.

Vender vi tilbage til menneskebegrebet, indskrives det sig i denne opfattelse af hvordan virkelighed er skruet sammen: mennesket forstås som abstrakt adskilt fra bl.a. ting og dyr, som en idealiseret størrelse, der evolutionært og via sit rationale hæver sig over alt andet i denne virkelighed. Sådant en selvforståelse er naturligvis ikke holdbar; sådant et idealiseret aspekt i selvbilledet bliver problematisk at opretholde i længden. Vores måde at kategorisere virkelighed på via logik og abstraktioner står i modsætning til vores hverdagserfaringer. Vores reduktionistiske, tingsliggjorte og idealiserede menneskebillede modsvarer ikke vores erfaringer. Typemetaforen *mennesker er ting* afspejler det idealiserede menneskebillede og typemetaforen *mennesker er dyr* kan ses som en reaktion på idealiseringen, et modbillede eller et aspekt af et nyt menneskebillede.

Problemerne med det idealiserede menneskebillede hænger altså sam-

men med den reduktionistiske virkelighedsopfattelse. Vores hverdagserfaringer modsiger de præcise kategoriseringer. Netop pga. de kategoriske adskillelser kan vi etablere metaforer - forskellen mellem de begreber vi sammenstiller i en ytring er tilpas stor; vi ved implicit at det sagte ikke skal tagets for pålydende. Man kan sige, at brug af metaforer generelt er en reaktion på sprogets forsøg på at presse virkelighed ind i faste former. Når reklamerne etablerer de skitserede billeder af mennesket, kan det ligeledes ses som en reaktion på sprogets forsøg på at fastholde et redundant og abstrakt menneskebillede, en reaktion fordi det etablerede billede ikke passer med vores erfaringer.

At bruge begreber i deres bogstavelige forstand er at indordne sig den etablerede forståelse af virkelighed. At bruge metaforer er at tilkendegive, at det man vil sige om virkelighed ikke kan rummes inden for denne forståelse. Om virkelighed generelt kan siges, at en sådan ikke ligger umiddelbart tilgængelig for os som den måske gjorde for en tidligere tids mekanistiske og positivistiske verdensopfattelse. Vi oplever ikke længere virkelighed som en stor fælles ramme alt kan forstås indenfor - og mennesket er i forlængelse heraf derfor ikke længere en stålsat størrelse, der ses og forstås indenfor en sådan fast ramme. At alt ikke kan måles og vejes, og at der findes sandheder i verden for hvilke vil aldrig vil kunne redegøre, er erkendelser selv naturvidenskaben er kommet til. I vores såkaldte postmoderne samfund er mennesket derfor ikke en fast og afgrænset størrelse. Men i forsøget på at forstå sig selv og skabe et selvbillede inddrages metaforene.

Når vi vil forstå noget kan vi metaforisk sammenligne eller sammenstille det nye med noget fortroligt og kendt. Når vi bruger f.eks. metafortypen *mennesker er dyr* for at forstå eller sige noget konkret om mennesket, har vi dog rent faktisk ikke sammenstillet mennesket med noget kendt. For dyrene har vi faktisk et fremmedgjort forhold til: det vi kender til dem har vi fra medicinerne ofte personificerede billeder af dem. En mand ville for nylig klappe et rovdyr i en jysk zoo og fik sin arm kraftigt læderet; han havde indskrevet dyret i en kæledyrsforståelse, en forståelse som dyret her havde mulighed for at fraskrive sig. Det er dog ikke det, der oftest sker. Oftest lykkes det os at fastholde de idealiserede forestillinger om dyrene. Det er disse ganske løsrevne og idealiserede egenskaber fra de pågældende dyr, som vi søger at sætte mennesket i lyset af i den metaforiske ytring.

Man kan derfor sige, at vi med metaforer kan fortælle mere end med det bogstavelige, for med det bogstavelige er vi i en vis forstand begrænset

til kun at fortælle - og dermed bekræfte - hvad vi ved i forvejen. Om metaforen siges ofte, at dens force er, at den tillader os at udvide vores forståelse: metaforen sætter et fokus på et emne, så vi ser noget andet og noget nyt, så den semantisk-reduktionistiske tvang brydes og giver mulighed for at pege på andre familieligheder mellem begreberne end de umiddelbart givne.

Det forholder sig dog sådan, at metaforen både udvider og begrænser billedet af mennesket. Man kan sige, at det, som *metaforene om mennesket* ofte gør, er at skære det ned, at *reducere* det til en størrelse, som vi mennesker kan forstå. *Metaforen simplificerer det komplekse*, så vi har mulighed for at handle og forholde os til det. Den metaforiske ytring har i forhold til den bogstavelige ytring den fordel, at den ikke foregiver at være dækkende: en metafor fremhæver kun bestemte egenskaber ved sit emne - foregav den at være fuldt dækkende, var den jo ikke en metafor. Og de egenskaber, som her fremhæves, er ikke de samme som det idealiserede og reduktionistiske menneskebillede havde.

Menneskebilledet udvides også - det *nuanceres*. Dette sker ikke i den enkelte metaforiske ytring, men i den systematiske brug af metaforene, gennem hvilke vi tolker, hvad vi ser. Der lægges hele tiden nye brikker til den enkelte metafortype. Når vi som sådan i vores samfund er blevet brugere af typen *mennesker er dyr* eller f.eks. *mennesker er ting*, har vi fået et menneskebillede, hvis *nuancerede* indhold er styret af de mange konkrete metaforer, som vi beskæftiger os med. Metafortyperne nuancerer som helhed vores billede af og vores begreb om mennesket.

Generelt er metaforen med til at ændre vores forståelser, tolkninger og oplevelser af virkelighed. Metaforen kan *reducere* begreber, så de kan forstås, og som metafortype *nuancere* og forandre begreber. Ud fra de her nævnte metaforer former der sig et nyt menneskebillede, der både er mere nuanceret og mere reduceret end det forgangne.

Litteratur

- Ackerman, T. (1975): "The literal, the metaphorical and the real", i: *Ratio* 17, s. 191-205
- Albeck, U. (1939): *Dansk stilistik*, Gyldendal
- Aristoteles (1952): *De poetica*, oversat ved I. Bywater, i: *The works of Aristotele*, vol. xi, ed. by W.D. Ross, Oxford: The Clarendon Press
- Beck, B.E.F. (1978): "The metaphor as a mediator between semantic and analogic modes of thought", i: *Current anthropology*, vol. 19, nr. 1, march, s. 83-97

- Black, M. (1955): "Metaphors", i: *Proceedings of the aristotelian society*, s. 273-294
- Bredsdorff, T. (1996): *Med andre ord - om Henrik Nordbrandts poetiske sprog*, Nordisk bogproduktion
- Embler, W. (1966): *Metaphor and meaning*, De Land, Florida, Everett/Edwards
- Fernandez, J.W. (ed.) (1995): *Beyond metaphor - the theory of tropes in anthropology*, Stanford University Press, Stanford California
- Friedrich, P. (1995): "Polytropy", i: Fernandez (ed.), s. 17-55
- Grevy, C. (1984): *Metaforer. sprogbrug og samfund - en studie i sammenhænge mellem forandringer i sprogbrugen og forandringer i samfundet i øvrigt*, Prisopgavesvarelse v. Odense Universitet
- Grevy, C. (1997a): "Da mennesket forsvandt - om metaforer og menneskebilleder", i: *Tidsskrift for Sprogpsykologi* 3/3, s. 8-31
- Grevy, C. (1997b): "Metaforer i perspektiv - om metaforteorier, kategorier og virkelighed", i: *Synsvinkler* 18, s. 103-124.
- Hansen, P.K. og J. Holmgaard (red.) (1997): *Billedsprog. Om metaforen og andre troper*, Center for Æstetik og Logik, Medusa
- Henle, P. (1959): "Metaphor", i: Henle, P. (ed.): *Language, thought and culture*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, s. 173-195 og 270-271
- Hjorth, P.L. (red.) (1995): *Sprog og tanke - fire essays*, Det Kongelige Danske Videnskabskabernes Selskab, Munksgaard
- Johansen, J.D. (1996): "Metafor og kognitiv semantik", i: *Nordica* 13 s. 41-62
- Johnson, M. (1981): "Introduction: Metaphor in the philosophical tradition", i: Johnson (ed.), s. 3-47
- Johnson, M. (1993): "Filosofiske implikationer af kognitiv semantik", i: *Kritik* 102, s. 27-29
- Johnson, M. (ed.) (1981): *Philosophical perspectives on metaphor*, Minneapolis
- Jorgensen, S. (1994): "Metaforen som interaktion", i: *Kultur og Klasse* 78, s. 15-38
- Kittay, E.F. (1984): "The identification of metaphor", i: *Synthese* 58, s. 153-202
- Kronfeld, C. (1980): "Novel and conventional metaphors - a matter of methodology", i: *Poetics today* 2, s. 13-24

- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980): *Metaphors we live by*, Chicago & London: The University of Chicago Press
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1981): "Conceptual Metaphor in Everyday Language", i: Johnson (ed.), s. 286-325
- Lakoff, G. & Turner, M. (1989): *More than cool reason - a field guide to poetic metaphor*, The University of Chicago Press, Chicago & London
- Lakoff, G. (1990): *Women, fire and dangerous things - what categories reveal about the mind*, The University of Chicago Press
- Lakoff, G. (1992): "Metaphor and war: The metaphor system used to justify war in the Gulf", i: Pütz, M. (ed.): *Thirty years of linguistic evolution*, Benjamins pub., Philadelphia, s. 463-451
- Lundquist, L. (1995): "Metaforer i fagsprog - det epistemiske optimum", i: Skyum-Nielsen, P. (red.): *Sprogets funktion og æstetik*, Gad
- Lyngsø, N. (1993): "Metafor og erkendelse", i: *Kritik* 106, s. 53-64
- Løgstrup, K.E. (1995): *Vidde og prægnans*, Gyldendal
- Mac Cormac, E.R. (1976): *Metaphor and myth in science and religion*, Duke University Press, Durham, North Carolina
- Mac Cormac, E.R. (1985): *A cognitive theory of metaphor*, A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge & London
- Matthews, R.J. (1971): "Concerning a 'linguistic theory' of metaphor", i: *Foundations of language* 7, s. 413-425
- McCloskey, M.A. (1964): "Metaphors", i: *Mind* 63, s. 215-233
- Murry, J.M. (1931, org.: 1927): *Countries of the mind*, Oxford University Press, London: Humphrey Milford
- Nielsen, E.A. (1993): "Skud mod størst skive - en ny disciplin", i: *Kritik* 102, s. 46-47
- Noppen, J.-P. m.fl. (1995): *Metaphor: a bibliography of post-1970 publications*, Amsterdam, John Benjamins
- Ohnuki-Tierney, E. (1995): "Embedding and transforming polytropes: the monkey as self in Japanese culture", I: Fernandez (ed.), s. 159-189
- Ortony, A. (1975): "Why metaphors are necessary and not just nice", I: *Educational theory*, Columbus, Ohio, s. 45-53
- Ortony, A. (ed.) (1996): *Metaphor and thought*, Cambridge University Press
- Pesmen, D. (1995): "Reasonable and unreasonable worlds: some expectations of coherence in culture implied by the prohibition of mixed metaphor", i: Fernandez (ed.), s. 213-243

- Qvist, M.L. (1995): "Citater", I: *Tidsskrift for Sprogpsykologi* 3, s. 26-27
- Rask, K. (1995): *Stilistik - Sprogets former og litterære figurer*, Hans Reitzel
- Rasmussen, M. (1993): "Kærlighedens metaforik", i: *Kritik* 103, s. 51-59
- Reddy, M.J. (1996): "The conduit metaphors: A case of frame conflict in our language", i: Ortony (ed.), s. 164-201
- Richard, I.A. (1965, org.: 1936): *The Philosophy of Rhetoric*, Oxford
- Ricœur, P. (1979): *Fortolkningsteori*, Vintens forlag
- Rischel, J. (1995): "Sprog og begrebsdannelse", i: Hjorth (red.), s. 17-62
- Sapir, J. D. & Crocker, J. C. (eds.) (1977): *The social use of metaphor: essays on the anthropology of rhetoric*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press
- Sapir, J.D. (1977): "The anatomy of Metaphor", i: Sapir, J.D. & Crocker (eds.), s. 3-32
- White, R.M. (1996): *The structure of metaphor*, Oxford, Blackwell
- Wittgenstein, L. (1995): *Filosofiske undersøgelser*, Munksgaard

Noter

1. Denne artikel er en omarbejdelse af en artikel publiceret i *Synsvinkler* 18, 1997 med titlen "Metaforer i perspektiv - om metafor-teori, kategorier og virkelighed". Titlen er ændret idet fokus er ændret på to felter: 1) Fokus på det litterære er nedtonet. Da *Synsvinkler* hovedsagelig er litterært orienteret var mit sigte dér at drøfte den litterære metafor-konception, hvorfor stilen i den originale artikel var mere polemisk. 2) Et afsnit med fokus på begrebers kategoriske egenskaber er fjernet, til gengæld er der sat fokus på det metaforiske menneskebillede. Artiklen kan i øvrigt, som undertitlen antyder, ses som en forlængelse af tankegangen i min tidligere artikel i TIS 3/3.

2. Lakoffs & Johnsons centrale artikel fra 1981 er udgivet flere steder, senest på Internettet i en forkortet oversættelse af Nikolaj Frandsen. Oversættelsen findes også i *TIL SKRIFT* 13, 1990. Der kan i øvrigt henvises til den berigende danske metafor-debat på Internettet *Metaforer, kultur og kognition*, hvor der bl.a. er en lang række artikler fra to seminarer i 1996. Adressen er: [www/ ih/ ku.dk/ fpr/ philosophy/ metafor /metaphor.html](http://www/ih/ku.dk/fpr/philosophy/metafor/metaphor.html)

3. Der er kommet lovforbud mod at tale i sin almindelige mobiltelefon, når man kører bil; *man må ikke benytte sig af håndholdte mobiltelefoner*, som der står i loven. Mobiltelefon-udbydere har udviklet forskellige produkter, så dette problem skulle kunne løses. Problemet er hvorvidt disse ikke håndholdte løsninger er lovlige - må man f.eks. stadig bruge tastaturet på mobiltelefonen osv.? Begrebet *håndholdt* har man lovgivningsmæssigt oplattet som entydigt, hvad det langt fra viser sig at være. Det samme gælder problematikken vedr. miljøafgifter på plasticemballage, hvor lovgivningen har forsøgt sig med forskellige kriterier for hvad der er en flaske og for hvad der er en dunk, hvilket har ført til absurde forhold for emballageproducenter. Hvad der ideelt set er dunke og flasker findes der faktisk ingen svar på.